

За един специфичен тип къснонеолитни мъжки антропоморфни фигури от долината на Струма

Веселина Вандова ^a

^a Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов“, бул. „България 55, Кюстендил 2500; v.vandova@abv.bg

About a specific type of Late Neolithic male anthropomorphic figurines from the River Struma Valley

Vesselina Vandova ^a

^a Regional History Museum, 55 Bulgaria Str., 2500 Kyustendil, Bulgaria; v.vandova@abv.bg

ABSTRACT

A specific type of standing male anthropomorphic figurine appears in the Late Neolithic of the Struma valley. The figurines are small and schematically rendered. The current paper discusses examples found in Bersin (n=1), Mursalevo (Gerena locality, n=3) and Kocherinovo (Ganevi nivi locality, n=9).

All but one (a figurine from Kocherinovo) are fragmented. The figurines have stump-like, almost cylindrical or elongated, slightly conical shape with male genitals modelled in relief at the lower part of the body.

These finds have well defined territorial and chronological distribution. They are usually found in the area between the Zemen and the Belopol gorges in the Struma valley. Thus this region could be considered as a centre of the emergence and distribution of this type of male figurines.

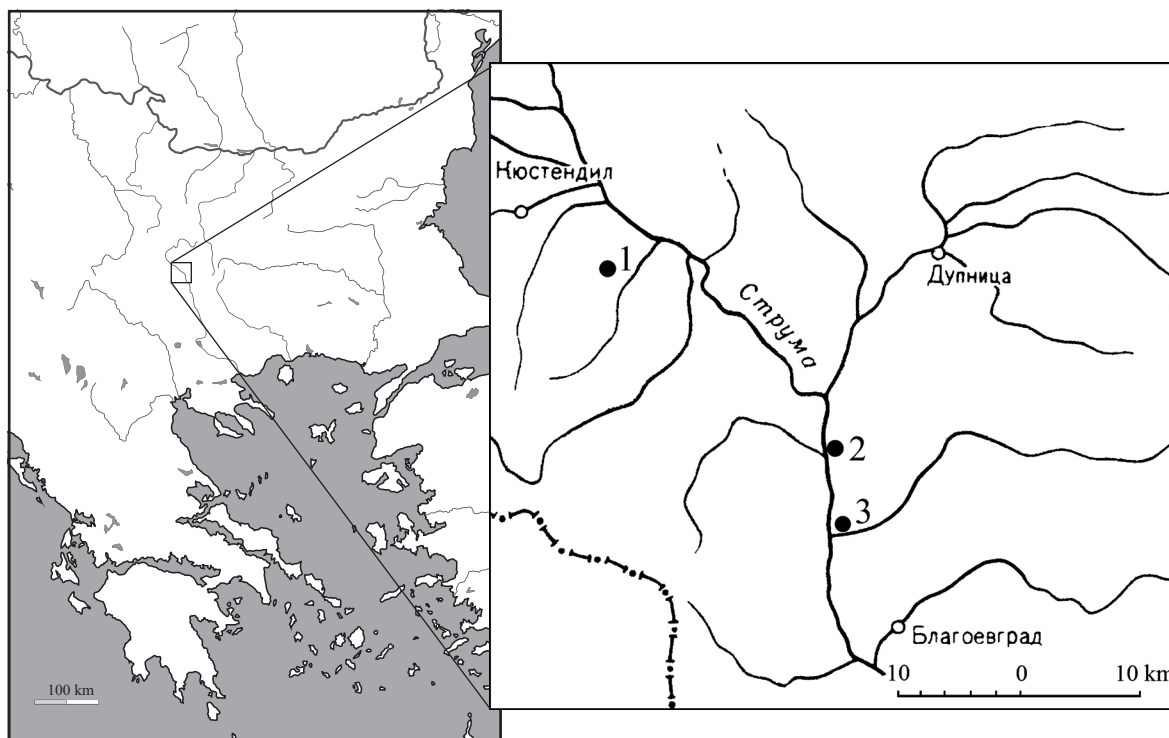
Examples of schematically modelled standing male figurines have been found at other sites most of which are in the catchment basins of Struma and Vardar – Nikushtak, Lopate, Zelenikovo, Angeltsi, Dimitra, etc. The closest parallel in shape to the figurines discussed here is a male figure from Nikushtak.

KEYWORDS

Male anthropomorphic figurines, Late Neolithic, Bersin, Mursalevo–Gerena, Kocherinovo–Ganevi nivi

Въведение

Къснонеолитната антропоморфна пластика от долината на Струма се характеризира с голямо разнообразие и изящество. През този период в района, разположен между Земенския и Белополския пролом, се появява един специфичен тип мъжки изправени антропоморфни фигури. Те са схематично моделирани и с малки размери. Имат стълбовидно, почти цилиндрично или издължено, слабо конично тяло, в долната част на което са пластично изобразени мъжки полови органи. Основата им е слабо разширена (в отделни случаи разширението е по-изразено), с конкавна долна повърхност. Такива фигури са намерени в Берсин, Мурсалево – м. Герена и Кочериново – м. Ганеви ниви (обр. 1). Подобни изображения от долината на Струма са предста-

Обр. 1. Карта с обозначение на обектите: 1. Берсин; 2. Мурсалево, м. Герена; 3. Кочериново, м. Ганеви ниви (автор В. Вандова)

Fig. 1. Map of site locations: 1. Bersin; 2. Mursalevo, Gerena locality; 3. Kocherinovo, Ganevi Nivi locality (by V. Vandova)

вени в Сапарева баня (I хоризонт)¹ и Мурсалево – м. Деве Барган². Сходни находки са публикувани от Никуштак (Здравковски 1993, 19, 25, Т. IV, 2), Лопате (Sanev 2006, 180, fig. 18), Зелениково (Галовић 1967, Т. 6, 1) и др.

Настоящото изследване разглежда намерените в Берсин, Мурсалево – м. Герена и Кочериново, мъжки антропоморфни фигури.

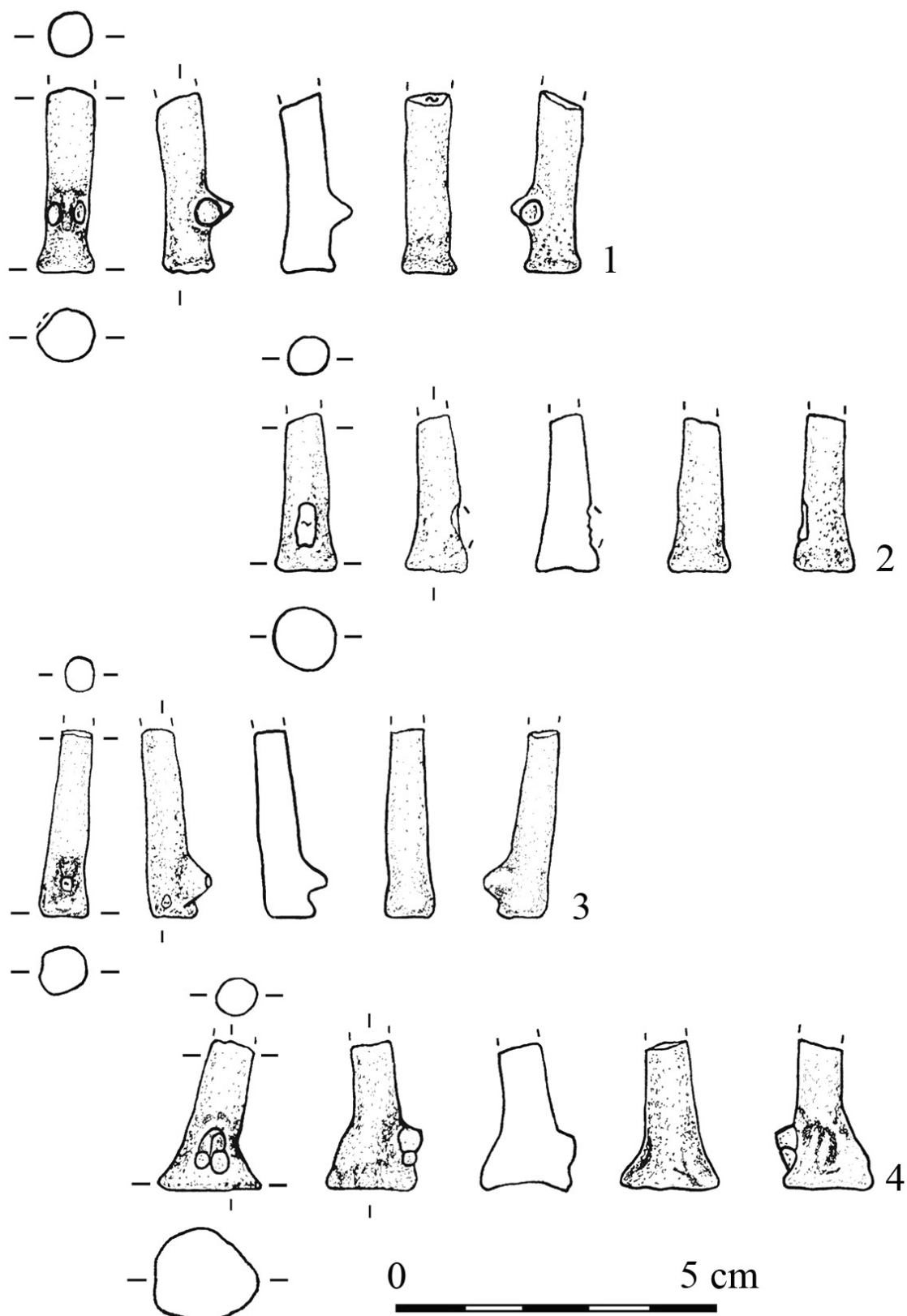
Неолитното селище в Берсин се ситиура на десния бряг на Берсинска река, десен приток на Струма. Разположено е в централната част на селото. Регистрирано е от автора при теренни издирвания през 2006 г. (Вандова, Спасов 2007, 596-597). Археологически проучвания на селището се провеждат в няколко кампании в периода 2007-2012 г., като е изследвана площ от около 100 кв. м (Вандова 2007, 102-104; 2008, 42-46; 2010, 39-40; 2013, 55-57; Вандова, *под печат*). При разкопките през 2009 г. в горната част на къснонеолитния пласт, в югозападния ъгъл на обекта, е намерен фрагмент от мъжка изправена антропоморфна фигура (обр. 2.1), но поради множеството нарушения от по-късните епохи в тази зона, находката е без сигурни стратиграфски данни.

Археологическите обекти в м. Герена край Мурсалево и м. Ганеви ниви при кв. Левски на Кочериново са локализирани при теренни издирвания по трасето на ЛОТ 2 на автомагистрала Струма, проведени през 2007 и 2013 г. (Спасов, Вандова 2014, 620-

1 Непубликувани материали от проучванията на проф. Г. И. Георгиев и чл. -кор. д.и.н. В. Николов.

2 Мъжка антропоморфна фигура е включена в археологическата изложба „Пътят: време без граници“ (Кюстендил, 2016), представяща резултатите от спасителните археологически разкопки по трасето на ЛОТ 2 на автомагистрала Струма, на територията на област Кюстендил.

За един специфичен тип къснонеолитни мъжки антропоморфни фигури от долината на Струма

Обр. 2. Мъжки антропоморфни фигури: 1 – Берсин; 2-4 – Мурсалево, м. Герена (рисунки – Р. Стоянова, компютърна обработка В. Вандова)

Fig. 2. Male anthropomorphic figurines: 1 – Bersin; 2-4 – Mursalevo, Gerena locality (drawings – R. Stoyanova, computer processing V. Vandova)

621). През 2014 г., във връзка с предстоящото строителство на магистралата, на двата обекта са проведени спасителни археологически разкопки (Вандова и др. 2015, 51-53; Спасов, Петков 2015, 54-56).

Къснонеолитното селище в м. Герена край Мурсалево се ситиуира върху надзаливна тераса на левия бряг на Струма. През 2014 г. върху площ от 8450 кв. м е проучена част от източната периферия на археологическия обект, попадаща в рамките на сервитута на АМ Струма (Вандова и др. 2015, 52; Вандова под печат). Установената дебелина на къснонеолитния културен пласт достига до 1,80 м (с вкопаните структури). В северозападната част на обекта са намерени три фрагмента от мъжки изправени антропоморфни фигури (обр. 2.2-4). Две от тях са от културния пласт и се свързват с по-късния етап на селището (обр. 2.2, 4), третата е от по-ранна голяма вкопана структура, която в западна посока продължава извън границите на изследваната площ (обр. 2.3).

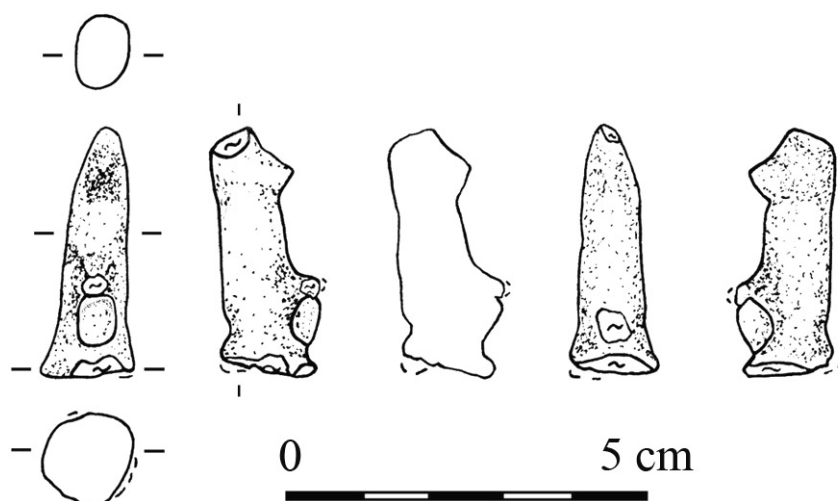
Неолитното селище в м. Ганеви ниви при кв. Левски на Кочериново е разположено върху ниска тераса на десния бряг на Рилска река, ляв приток на Струма. През 2014 г. е проучена площ от 14 343 кв.м в източната половина на археологическия обект (Спасов, Петков 2015, 54). Изследвани са предимно негативни структури от бялорисувания етап на ранния неолит и от развитата фаза на късния неолит (Спасов, Петков 2015, 54-55; Вандова под печат). В южната част на обекта вкопаванията са регистрирани непосредствено под хумусния слой, а в северната дебелината на къснонеолитния пласт е от 0,10 до 0,30/0,40 м. При проучването са намерени девет мъжки изправени антропоморфни фигури (обр. 3-5). Всички произхождат от негативни структури. Пет са от къснонеолитни вкопани структури с полуразрушени основи на отоплителни съоръжения (обр. 4), като в една от тях, условно обозначена като Жилище № 10, са намерени четири от находките (обр. 4.1-4). Открити са в близост до пещта, но се свързват с различни етапи от съществуването на структурата. Останалите фигури са намерени както следва: в къснонеолитно вкопаване без запазени данни за отоплително съоръжение (обр. 5.3); в къснонеолитна яма (обр. 5.1); една е без сигурен стратиграфски контекст, но вероятно би могла да се свърже с къснонеолитно вкопаване, нарушено през ранната бронзова епоха (обр. 3); в късножелязна яма (обр. 5.2).

Описание на находките

Почти всички фигури са фрагментирани, със запазена долна част. Един екземпляр от Кочериново е почти цял (обр. 3). Изработени са от глина, съдържаща различно количество неорганичен кварцов (големина на зърната до 1 мм, отделни до 2 мм) и органичен опоснител (останалите след изгарянето му микропори имат размери 0,5-1 мм), както и слюда (0,5-1 мм). Имат предимно светлокафяв (в отделни случаи до кафяв) цвят и загладена повърхност.

Мъжката керамична антропоморфна фигура от Берсин има цилиндрично, леко наклонено назад тяло (обр. 2.1). Горната му част не е запазена. В основата е оформено слабо изразено конично разширение, което вероятно маркира стъпалата и позволява на фигурата да стои изправена. В долната част на тялото са пластично моделирани мъжки полови органи. Фалосът е релефно оформен от отделен къс глина с триъгълно надлъжно сечение. Върхът му е остър и се издава пред прилепените от двете му страни дисковидни топчици глина, представлящи тестисите. Запазената височина на фигурата е 2,75 см, диаметърът на тялото – 0,7 см, а диаметърът на осно-

За един специфичен тип къснонеолитни мъжки антропоморфни фигури от долината на Струма

Обр. 3. Мъжка антропоморфна фигура от Кочериново, м. Ганеви ниви (рисунка – Р. Стоянова, компютърна обработка В. Вандова)

Fig. 3. Male anthropomorphic figurine from Kocherinovo, Ganevi Nivi locality (drawing – R. Stoyanova, computer processing V. Vandova)

вата – 0,85 см.

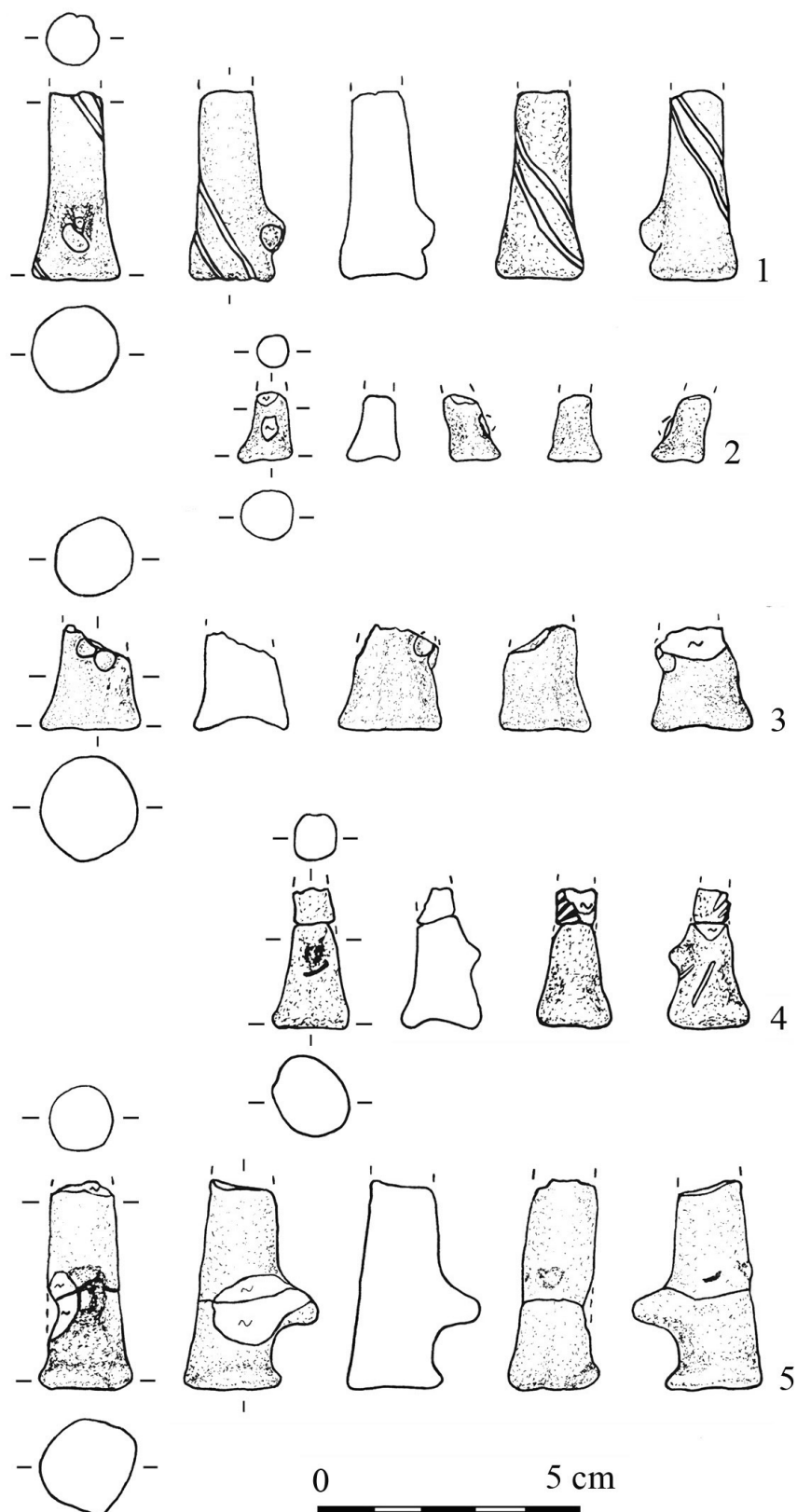
Мъжки антропоморфни фигури от Мурсалево – м. Герена

Две от фигурите имат слабо конично, близко до цилиндрично тяло, леко разширяващо се при основата (обр. 2.2, 3). В долната част на едната е запазен пластично моделиран пенис (обр. 2.3). При третата тялото е наклонено настрани и назад, а основата е конична, с конкавна долна повърхност (обр. 2.4). С допълнителни късчета глина са оформени мъжки полови органи – фалос, под който са прилепени две дисковидни топчици. На места върху повърхността има следи от червена боя. Находките имат малки размери: запазена височина – 2,3-2,9 см; диам. тяло – 0,5-0,7 см; диам. основа – от 0,7 до 1,6 см.

Мъжки антропоморфни фигури от Кочериново – м. Ганеви ниви

Една от фигурите е почти изцяло запазена, с малки отчупвания (обр. 3). Тялото е конично, слабо наклонено назад. В горната част е релефно моделиран нос. Непосредствено над основата са пластично оформени мъжки полови органи, като тестисите са сумарно изобразени от отделен къс глина. Размери: височина 3,5 см; диам. тяло 0,7/1 см; запазен диам. основа 1,3 см.

Четири накладки, намерени във вкопана структура с отоплително съоръжение – Жилище № 10, имат слабо разширена основа, с конкавна долна повърхност. Две от тях са представени с малки фрагменти от долната половина на тялото. При едната половите органи, пластично моделирани с допълнително прилепени късчета глина, са частично съхранени (обр. 4.3), а при другата са отчупени (обр. 4.2). Останалите две фигури, едната от които недобре запазена (обр. 4.4), имат украса от врязани линии. По-цялостно запазената е орнаментирана с две наклонени, успоредни врязвания, със следи от червена инкрустация, достигащи до основата на тялото (обр. 4.1). Тестисите са компактно моделирани от една сплесната топчица глина. Размери на фигурите: запазена височина – от 1,3 см до 3,6 см; диам. тяло – от 0,7 см до 1,5 см; диам. основа – 0,9-1,9 см.

Обр. 4. Мъжки антропоморфни фигури от Кочериново, м. Ганеви ниви (рисунки – Р. Стоянова, компютърна обработка В. Вандова)
 Fig. 4. Male anthropomorphic figurines from Kocherinovo, Ganevi Nivi locality (drawings – R. Stoyanova, computer processing V. Vandova)

За един специфичен тип къснонеолитни мъжки антропоморфни фигури от долината на Струма

В голяма вкопана структура с полуразрушена основа на отоплително съоръжение, в северната част на обекта, е намерена една находка (обр. 4.5). Тялото е наклонено напред. Разширението при основата е по-изразено в предната част и вероятно представлява стъпалата. Фалосът е моделиран като хоризонтално разположен релефен издатък. Запазената височина е 3,9 см, диаметърът на тялото – 1,3/1,5 см, а диаметърът на основата – 1,9 см.

Фрагмент от антропоморфна фигура, сходна по форма с останалите, но без запазени индикации за половата принадлежност, произхожда от къснонеолитно вкопаване (обр. 5.3). Запазената височина е 3 см, диаметърът на тялото – 0,9/1,1 см, диаметърът на основата – 1,5/1,7 см.

В къснонеолитна яма е намерен един екземпляр с цилиндрично тяло и конично разширение при основата (обр. 5.1). Половите органи са съвсем схематично представени чрез малък релефен издатък, разположен ниско в долната част на фигурата. Размери: запазена височина 3,4 см; диам. тяло 1/1,1 см; диам. основа 1,6 см.

Последната находка е от яма от късножелязната епоха (обр. 5.2). Тялото е наклонено назад и настрани, горната му част и половите органи не са запазени. Има запазена височина 4,3 см, диам. тяло – 1/1,4 см, диам. основа – 1,6/1,8 см.

Общи данни

Както вече беше отбелязано, разглежданите мъжки антропоморфни фигури имат стълбовидно, почти цилиндрично или издължено, слабо конично тяло. Разширението при основата понякога наподобява стъпала или пък оформя малка конична „подставка“ с конкавна долна повърхност. Това им позволява да стоят изправени, като при някои подсилва коничността на формата. В много случаи тялото е наклонено назад (в един случай напред), а понякога и настрани.

Фигурите са моделирани от един къс глина, а представените детайли – нос и мъжки полови органи – са релефно оформени с допълнителни късчета, прилепени към тялото. Само целият екземпляр от Кочериново има релефно моделиран нос (обр. 3). Възможно е отсъствието му при останалите находки да се дължи на липсата на горната част на тялото. Отстрани или под фалоса понякога са представени тестиси, реалистично моделирани като нееднакво големи дисковидни топчици глина (обр. 2.1, 4; обр. 4.3), или сумарно изобразени с един допълнително прилепен къс (обр. 3; обр. 4.1).

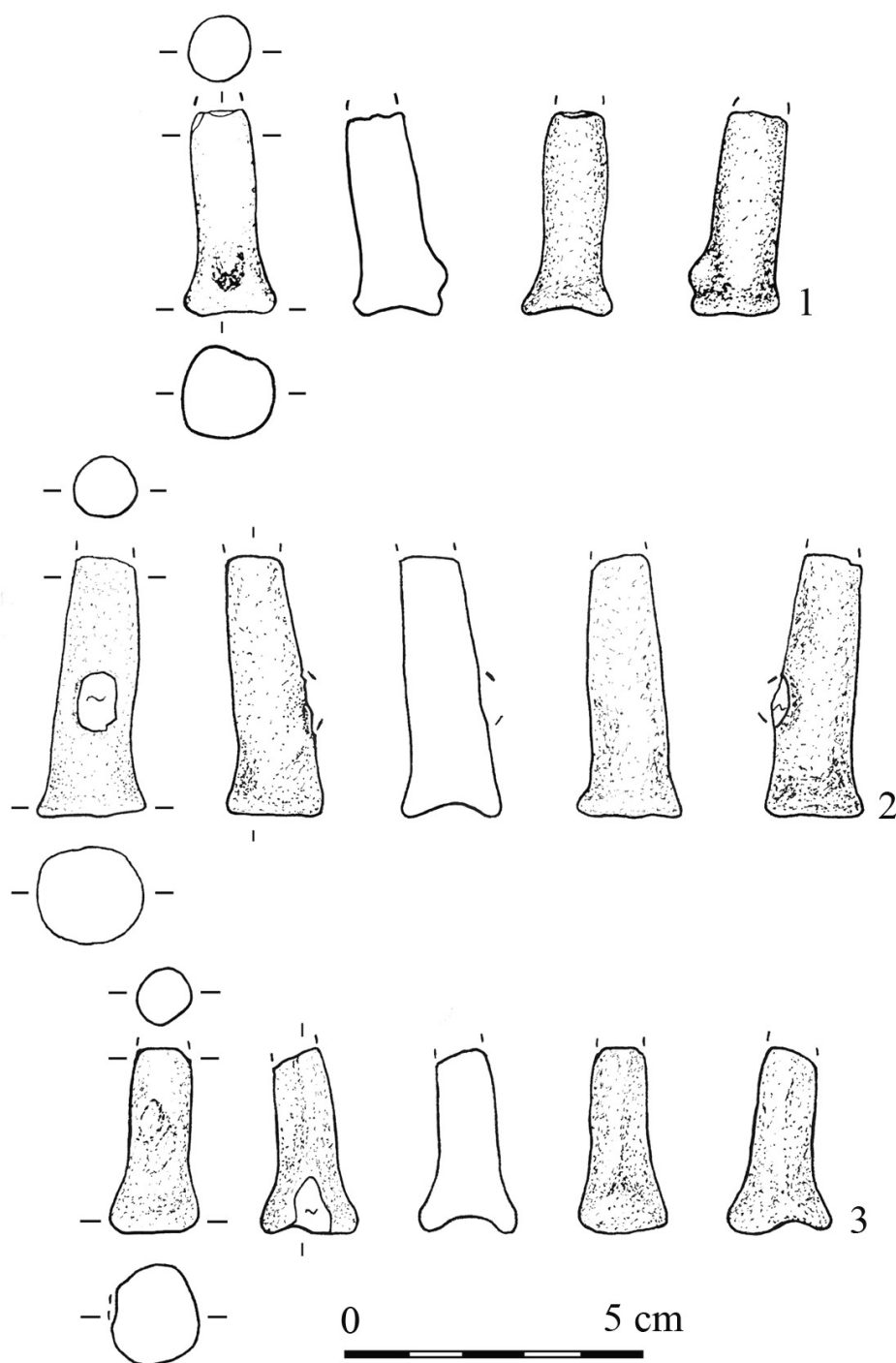
Само две фигури имат украса от врязани линии (обр. 4.1, 4).

Преобладаващата част от находките са фрагментирани. Запазени са долните им части с височина от 1,3 до 4,3 см, диаметър на тялото от 0,5 до 1,5 см, а на основата – от 0,7 до 1,9 см. Доколкото може да се съди от наличните фрагменти, височината на фигурите е вариала от 2,5-3 до 5-7 см. От разглежданите екземпляри, само един от Кочериново, с височина 3,5 см, е почти изцяло запазен.

Фигурите от Берсин и Мурсалево имат по-малки размери в сравнение с тези от Кочериново.

Най-голям е броят на находките от Кочериново – девет, три са от Мурсалево и една – от Берсин.

Относно контекста на намиране може да се отбележи, че предметите произхождат от вкопани структури или от културния пласт в периферните части на обектите. Наличието на четири находки от вкопаване с отоплително съоръжение в Кочериново

Обр. 5. Мъжки антропоморфни фигури от Кочериново, м. Ганеви ниви (рисунки – Р. Стоянова, компютърна обработка В. Вандова)

Fig. 5. Male anthropomorphic figurines from Kocherinovo, Ganevi Nivi locality (drawings – R. Stoyanova, computer processing V. Vandova)

вероятно не е случайно и позволява да се мисли за евентуално по-специфично предназначение на структурата. Едва след цялостната обработка на теренните данни и намерените в нея материали, обаче, ще бъде възможно да се направят по-категорични изводи.

За един специфичен тип къснонеолитни мъжки антропоморфни фигури от долината на Струма

Характеристиките на къснонеолитните керамични комплекси от разглежданите три обекта, в които са намерени мъжки антропоморфни фигури, показват, че най-късен сред тях е този от Кочериново. В него са представени паници с удебелен от вътрешната страна устиен ръб, цилиндрични дръжки с израстък, високи крачета и пр. (Вандова, под печат). Намерените в Кочериново материали имат сходства с къснонеолитните хоризонти (I и II) в Сапарева баня. Броят на фигурите от Кочериново също е съпоставим с намерените в Сапарева баня, където всички находки са от най-късния I-ви хоризонт.

В къснонеолитния керамичен комплекс на Мурсалево – м. Герена, количеството на фрагментите от паници с удебелен от вътрешната страна устиен ръб, вертикални дръжки с израстък и крачета е значително по-ограничено в сравнение с Кочериново. В по-ранния етап, с който се свързват материалите от голяма вкопана структура, са представени съдове със сиво-черна (много рядко със светлокафява) излъскана повърхност. Визуално не се установява графитиране на повърхността, не е регистрирано и наличие на black topped керамика. Голяма част от съдовете от по-късния етап са вторично изпечени и с променени технологични характеристики, но и в него количеството на споменатите по-горе елементи (паници с удебелен устиен ръб, вертикални дръжки с израстък и пр.) не е голямо. На фона на казаното изглежда възможно причината за по-малкия брой мъжки антропоморфни фигури в Мурсалево да е хронологическа.

Малката проучена площ в Берсин не дава добра база за сравнение, но фрагментите от керамични съдове имат по-близки сходства с тези от Мурсалево.

Отделни схематично моделирани изправени мъжки антропоморфни фигури са публикувани и от други селища, по-голямата част от които са разположени във водосборните басейни на реките Струма и Вардар. Повечето от обектите са на територията на Република Македония – Никуштак, Лопате, Зелениково и Ангелци; един е в Гърция – Димитра, и един в Сърбия – Павловац. Касае се за единични находки, но не е изключено това да се дължи на обема на проучената площ на съответните обекти. При тези фигури, за разлика от разглежданите, са моделирани и ръце. Голяма част от тях са намерени, според проучвателите, в къснонеолитни пластове, отговарящи по време на периода Винча-Тордош II (Санев, Стаменова 1989, 24; Garašanin, M. 1979, 207-209; Sanev 2006, 181 и пр.).

Най-близка по-форма до разглежданите е фигурата от Никуштак (Здравковски 1993, 19, 25, Т. IV, 2). Пластът, в който е намерена, се отнася към културна група Зелениково II (Здравковски 1993, 20).

Фигурата от Лопате (Sanev 2006, 180-181, fig. 18) е сходна, но неин по-точен паралел е тази от Зелениково (Галовић 1967, Т. 6, 1; Garašanin 1979, XXXVII, 4). Стилните характеристики на двете са много близки. Имат цилиндрично тяло, релефно моделиран нос и ръце, представени като къси хоризонтални издъгъци. Основната разлика между двете е по-реалистичното изобразяване на мъжки полови органи при тази от Лопате.

Фрагмент от грубо изработена изправена, цилиндрична антропоморфна фигура, с релефно моделирани мъжки полови органи, от които са запазени тестисите, е публикувана от по-късния хоризонт в Ангелци (Санев, Стаменова 1989, 23, Т. XII.3). От по-ранния хоризонт (I) на селището произхожда малка седяща мъжка фигура (Санев, Стаменова 1989, 20, Т. VII.1).

Миниатюрна изправена мъжка керамична антропоморфна фигура, съпоставима с изследваните находки, е публикувана от Димитра Ib (Grammenos 1997, 230, 253, pl. 64d).

Цилиндрична, близка до пресеченоконична форма има една фигура от Павловац (Gimbutas 1982, 217, fig. 168). Горната ѝ част е заравнена, а в основата има конично разширение, над което са моделирани мъжки полови органи. Ръцете са представени като къси хоризонтални издатъци. Тя стилово се доближава до разглежданите в настоящото изследване находки, без да е точен паралел.

Масивни пластични изображения, с цилиндрично тяло и обозначени мъжки полови органи, са известни от финала на късния неолит в Промахон-Тополница (фаза III) (Koukouli-Chryssanthaki et al. 2007, 75, fig. 60) и Извор (Вайсов и др. 2016, 16). Те имат значително по-големи размери.

Публикувани са и други, по-реалистично моделирани изправени мъжки антропоморфни фигури (Гарашанин, Гарашанин 1979, 32, Т. XXVIII, 2; Garašanin 1979, Т. XXXI, 5; Grbić et al. 1960, Т. XXX, 5 и др.) и хермафродити с мъжки и женски полови органи (Николов и др. 1999, 59, 74, табло 5: 3; Georgiev 1961, Abb. 3.2 и др.). Те, както и къснонеолитните мъжки изображения с портретни черти, се различават съществено от разглежданите находки, представящи съвсем схематично изправено мъжко тяло.

Тук няма да се спирам подробно на интерпретацията на мъжките антропоморфни фигури и само ще отбележа, че са изказани различни становища, свързани предимно с плодородието, възпроизводството, усложняването на социалната организация на неолитното общество, но също и с индивидуалната и груповата идентичност, междуличностностните взаимоотношения и пр. (Николов 2006, 58; Bailey 2005, 164-166; Sanev 2006, 180 и др.)

Заклучение

Представените мъжки пластични изображения имат добре обособен териториален и хронологически обхват. Районът, в който се откриват, е заключен между Земенския и Белополския пролом в долината на Струма, включващ Кюстендилското, Дупнишкото, Бобошевското и Кочериновското полета. Този регион може да се разглежда като своеобразен център на възникване и разпространение на находките. От долината на Струма, южно и северно от него, на територията на Република България, засега не са публикувани аналогични предмети. Възможно е отсъствието им на север от Земенския пролом да се дължи на степента на проучване на късния неолит в района.

Както беше отбелязано, отделни схематично моделирани изправени мъжки фигури са известни и от други селища, по-голямата част от които от водосборните басейни на Струма и Вардар. Териториалното разпространение на фигурите е по-редното доказателство за етнокултурната близост на къснонеолитното население и контактите, осъществявани най-вероятно по долините на по-малките водни артерии (притоци) между двете реки.

Цитирана литература

- Вайсов, И., Попов, В., Зидаров, П., Чукалев, К. 2016. Неолитно селище Извор – периферията на една праисторическа култура. В К. Бояджиев (съст.). *Българска археология 2015. Каталог към изложба*. София: НАИМ-БАН, 15-16.
- Вандова, В. 2007. Неолитно селище в с. Берсин, Кюстендилско: разкопки през 2007 г. *Археология*, 2007, 1-4, 102-114.
- Вандова, В. 2008. Сондажни археологически проучвания на неолитното селище в с. Берсин, община Кюстендил. В *Археологически открития и разкопки през 2007 г.*, 42-46.
- Вандова, В. 2010. Археологически проучвания на неолитното селище в с. Берсин, община Кюстендил. В *Археологически открития и разкопки през 2009 г.*, 39-41.
- Вандова, В. 2013. Археологически проучвания на неолитното селище в с. Берсин. В *Археологически открития и разкопки през 2012 г.*, 55-57.
- Вандова, В. под печат. Нови проучвания на неолитни обекти в долината на Струма. Във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и българската археология (Проф. д-р Б. Борисов – ученици и приятели), 2.
- Вандова, В., Спасов, Р. 2007. Теренни обхождания в Кюстендилската котловина през 2006 г. В *Археологически открития и разкопки през 2006 г.*, 594-597.
- Вандова, В., Мешеков, Ю., Спасов, Р., Анастасова, Е., Миткова, Р., Стефанова, Т., Тодоров, В., Атанасова-Тимева, Н., Гълъбова, Б., Боев, З. 2015. Спасителни археологически разкопки в м. Герена при с. Мурсалево. В *Археологически открития и разкопки през 2014 г.*, 51-53.
- Галовић, Р. 1967. Зелениково. Неолитско насеље код Скопља. *Зборник Народног музеја V*, 127-167.
- Гарашанин, Д., Гарашанин, М. 1979. *Супска. "Стублина" - праисторијско насеље Винчанске групе*. Београд: Народни музеј Београд.
- Здравковски, Д. 1993. Неолитска населба „Чубук чешма“ – с. Никуштак, Куманово. *Macedoniae acta Archaeologica*, 13, 1993, 17-29.
- Николов, В. 2006. *Култура и изкуство на праисторическа Тракия*. Пловдив: Летера.
- Николов, В., Мацанова, В., Стефанова, Т., Божилов, В., Бъчваров, К., Гацов, И., Маринова, Е., Нинов, Л. 1999. *Селищна могила Капитан Димитриево. Разкопки 1998-1999*. София – Пещера: НАИМ-БАН.
- Санев, В., Стаменова, М. 1989. Неолитска населба „Страната“ во село Ангелци – прилог кон проучувањето на неолитот во Струмичката котлина. *Зборник на трудови*. Струмица: Завод за заштита на спомениците на културата, природните реткости и Музеј, 9-63.
- Спасов, Р., Вандова, В. 2014. Издирвания на археологически обекти по трасето на АМ „Струма“, ЛОТ 2 (км 322+000 - км 359+000). В *Археологически открития и разкопки през 2013 г.*, 619-621.
- Спасов, Р., Петков, В. 2015. Спасителни археологически разкопки на Обект № 16 АМ „Струма“, ЛОТ 2, км 351+780 – км 351+970. В *Археологически открития и разкопки през 2014 г.*, 54-56.
- Bailey, D. 2005. *Prehistoric Figurines. Representation and Corporeality in the Neolithic*. London and New York: Routledge.

- Garašanin, M. 1979. Centralnobalkanska zona. In Benac, A. (ed.) *Praistorija Jugoslavenskih zemalja, II. Neolitsko doba*. Sarajevo: Akademija Nauke i Umetnosti Bosne i Hercegovine, 79-211.
- Georgiev, G. I. 1961. Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbugarien). In Böhm, J., De Laet, S. J. (Hrsg.) *L'Europe a la fin de l'âge de la Pierre*. Praha, 45-100.
- Gimbutas, M. 1982. *The Goddesses and Gods of Old Europe, 6500-3500 BC. Myths and Cult Images*. London: Thames and Hudson.
- Grammenos, D. 1997. *Neolithike Makedonia*. Athenes.
- Grbić, M., Mačkić, P., Nađ, Š., Simoska, D., Stalio, B. 1960. *Porodin. Kasno-neolitsko naselje na tumbi kod Bitolja*. Bitolja.
- Koukouli-Chryssanthaki Ch., Todorova, H., Aslanis, I., Vajsov, I., Valla, M. 2007. Promachon-Topolnica. A greek-bulgarian archaeological project. In Todorova, H., Stefanovich, M., Ivanov, G. (Eds.) *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory*. Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus (In the Steps of James Harvey Gaul 2). Sofia: Gerda Henkel Stiftung, 43-78.
- Sanev, V. 2006. Anthropomorphic Cult Plastic of Anzabegovo-Vršnik Cultural Group of the Republic of Macedonia. In Tasić, N., Grozdanov, C. (eds.) *Homage to Milutin Garašanin*. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts and Macedonian Academy of Sciences and Arts, SASA Special Editions, 171-191.

About a specific type of Late Neolithic male anthropomorphic figurines from the River Struma Valley

Vesselina Vandova

(summary)

A specific type of standing male anthropomorphic figurine from the Late Neolithic is registered along the River Struma Valley. The figurines are small and schematically rendered. The current paper discusses examples found in the villages of Bersin and Mursalevo (Gerena locality) and in the town of Kocherinovo (Ganevi Nivi locality). The majority of them are found in Kocherinovo – nine, three figurines are from Mursalevo and one from Bersin.

Almost all of the figurines (except one example from Kocherinovo) are fragmented. Their lower parts are preserved with size ranging from 1,3 to 4,3 cm. The figurines have stump-like, almost cylindrical or elongated, slightly conical shape with male genitals modelled in relief at the lower part of the body. The lower part is slightly widened (in some cases the widening is much more pronounced) with a concave bottom surface. The figurines differ significantly from the Late Neolithic male images with portrait features.

The Late Neolithic ceramic assemblages of the three sites suggest that the latest one is that from Kocherinovo. It consists of dishes with internally thickened mouth-rim, vertical

За един специфичен тип къснонеолитни мъжки антропоморфни фигури от долината на Струма

handles with protome, high legs, etc. In the Late Neolithic ceramic assemblage from Mursalevo, Gerena locality, the described elements are considerably less frequent. The small excavation area in Bersin does not provide a comprable sample, however, the ceramic vessels have closer similarities with those from Mursalevo.

The presented male figurines have well defined territorial and chronological distribution. They are usually found in the area between the Zemen and the Belopol gorges in the Struma valley. Thus this region could be considered as a centre of the emergence and distribution of this type of male figurines.

Examples of schematically modelled standing male figurines have been found at other sites most of which are in the catchment basins of Struma and Vardar - Nikushtak, Lopate, Zelenikovo, Angeltsi, Dimitra, etc. A subsatntial part of them is found in the Late Neolithic layers related to Vinča-Tordoš II. The closest parallel in shape to the figurines discussed here is a male figure from Nikushtak.